

SAT-2.205-1-HEF-02

Църква и държава през XIII-XIV век – отношения на симфония и доминанта.

Ива Инджова

Church and state in XIII-XIV century – relations symphony and dominant

Iva Inzhova

Abstract: Relations between church and state in XIII-XIV century are defined by Christian doctrine of the origin of both institutions and of concrete needs for state politic. The Church with her variety activity has essentially role in state, because she contribute to her building. The Bulgarian church is created on the initiative ruler and all changing in her statute are carried out with direct state participation.

Key words: State, Church, Interactions, Role, Conflict

ВЪВЕДЕНИЕ

Отношенията на симфония и доминанта между църквата и държавата през XIII-XIV век се определят от християнското учение за техния произход и от насоките при провеждане на държавната политика.

ИЗЛОЖЕНИЕ

Според християнското учение църквата и държавата са институции, установени от Бога. Те имат еднакъв източник на власт и обща задача – да ръководят. Между държавата и църквата има различия по отношение на средствата, с които го правят.

Църквата е учреждение, което обхваща както вярващия народ и йерархията на земята, така и небесните селения. Тя е учредена от Господ чрез апостолите и има за цел вечното спасение на човечеството. За постигане на тази основна цел църквата си служи с религиозно-нравствени и богослужбни средства.

Създаването на държавата е следствие от исторически процеси, които според християнството се извършват по божия промисъл. За постигане на своите средства държавата си служи основно с политически средства. И двете институции влизат във взаимоотношение една с друга по отношение на поддържане на добрите норми в обществото. Според държавата земното благоденствие е немислимо без съблюдаването на нравствените норми, изхождайки от целите на спасителната мисия на църквата. [28,150; 3, 380 сл.; 30, 340] Църквата е самостоятелна и независима при решаването на въпроси от духовен характер, но тя допуска държавата при решаването на организационни и дисциплинарни въпроси, които имат значение и за двете институции. Църквата очаква от държавата зачитане на догмите, на каноничните норми и на вътрешното й устройство. Между двете институции важна роля играе човешкият фактор, политическите съображения и личните интереси. Църквата и държавата са двата елемента, които са следствие на дуалистичното човешко съществуване – духовно и материално. Църквата като институция е видима изява на духовното начало, а държавата е еманация на организираната, външна страна на човешкото съществуване.

Проблемът за отношението между двете институции в средновековна България е предрешен в полза на светската власт. [30, 347] Причините за това са следните: още с приемането на християнската религия от Константинопол България трябва да изгради тези взаимоотношения по византийски образец, където светската власт има превес над духовната. Инициативата за приемане на християнството, уреждането на отношенията с двата църковни центрове – Константинопол и Рим, устройството и

статуса на църквата са дело на светската власт, поради което на религията и нейните институции са гледа като на част от държавния живот. [21, 30-58] Оформянето на цезаропопистичният принцип на взаимоотношения между църква и държава се определя преди всичко от факта, че държавата на изток е свръх фактор, чиито цели се ознаменуват с домогване до абсолютната власт. [4, 332]

Някои форми на намеса на държавата в делата на църквата са допустими като: свикване и председателстване на събори, обнародване на закони и канони, поддържане или промяна на църковната йерархия. [10, 324] Показателни в това отношение са дипломатическите усилия на цар Иван Асен II да възобнови Българската патриаршия през 1235 година. Със съдействието и участието на българския владетел са организирани и църковни събори. През 1211 година цар Борил свиква в Търново събор срещу богомилите, на който лично участва в разпита и в произнасянето на присъдите. Цар Иван Александър също се включва в подобен събор. [1, 38]

Взаимоотношенията между църква и държава намират място в VI новела и законодателството на император Юстиниан Велики, по-късно са регламентирани в правните сборници: „Еклога“, „Номоканон“, „Исагога“ („Епанагога“) и „Синтагма“ на Матей Властар.[30, 340] Особено внимание на отношенията „държава – църква“ се отделя в Исагогата, законодателен акт, създаден по времето на император Василий I Македонец (867-886). Там държава и църква са представени като едно цяло, което се ръководи от царя и патриарха. Основните идеи във взаимоотношенията им са хармония, съгласие, координирани действия. Съвкупността от тези принципи се нарича симфония, която е повече състояние на духа, отколкото юридически принцип. [31, 32]

Симфонични взаимоотношения между двете институции се установяват, когато държавата признава авторитета и независимостта на църквата, а църквата получава добри условия за извършваната духовна дейност и подкрепа от държавата, например при появата на ереси или участието на клира в правораздаването. Установените от християнството морално-религиозни норми определят ролята на църквата при сключването на договори и династични бракове, при воденето на преговори и други. Действията на владетеля да упражнява ръководни функции при уреждането на проблеми като: разпространение и утвърждаване на християнството в страната, устройството на църквата, международните отношения, приноса на църквата в културния живот, материалната подкрепа и дарения чрез грамоти за църкви и манастири, са доказателство за общи действия, реализирани в конкретна дейност. Това постига единство на духовния живот и единение в държавата. [12, 89 сл.]

Конфликт е наличен, когато има стремеж за надмощие на една от двете власти - доминанта, и когато държавата не се съобразява с църковните канони и прави опит за намеса в църковните дела - например с присвоеното от тях право да назначават по свое усмотрение патриарси, което може да бъде разглеждано като проява на симония. [28, 280-286]

Основен елемент във взаимоотношенията между църква и държава е момента с „царското помазване“. Помазването на владетеля от църковния предстоятел е утвърждаване на неговата богоизбраност. По този начин царят се явява заместник на бога, помазан е и от бог, и получава нова харизма на власт. [7, 128; 8, 83-125] Целта на извършения акт е освещаване на властта, нейната трансформация в сакрална. Именно поради тази причина се стига до изображения на владетели с нимб и кръст. Царят на българската държава става владетел по божи избор и започва да се титулува: „венчан от Бога“ и „владетел от Бога на българите.“ [3, 392 сл.] Личността на царя чрез този обряд се сакрализира и той става свещено и неприкосновено лице за обикновените хора. Неговата власт се счита за

произтичаща *ex jure divino* и възцаряването му изглежда вече не като човешко, а като божествено дело. Той не може да бъде детрониран, без посягащите на него да получат проклятието на църквата и божия гняв. Чрез царското „венчаване“ царят получава от Бога санкция на владетелската си власт и пълномощия. [28, 148-151] Тези норми действат дълбоко в съзнанието на обикновения религиозен човек, което през Средновековието е изпълнено с божи страх.

За съжаление не ни е известно дали в средновековна България е практикувано царско помазване.

Главна е ролята на църквата в политическата дейност на държавата с участието на духовници в редица дипломатически преговори, посредничество при уреждане на бракове и нерядко в определяне на основните направления на българската външна политика. Определени духовници и патриарси извършват водещи дипломатически мисии, както и участват в управлението на държавата. Архиепископ Василий е един от най-активните преговарящи за уния с Римската църква. [13; 16, 51; 15, 206-210; 30, 308-311; 23, 89-105; 20, 485-486] Неговите усилия за сключване на уния с Рим са подкрепени от митрополитите на Велбъжд и Преслав Анастасий и Сава, епископа на Скопие Марин, на Призрен Аврам, на Ниш Кирик и на Видин Климент. [22, 337; 2, 143-150] Браничевският епископ Власий се превръща в приближен помощник на цар Калоян в преговорите му с папата. [21, 314,326,329]

Патриарх Игнатий през 1274 година участва в дипломатическа мисия в Константинопол, където по това време се водят преговори за сключване на уния между император Михаил VIII Палеолог (1259-1282) и папа Николай IV (1288-1292). В делегацията присъства и бъдещият търновски патриарх Йоаким III. [24, 114] През 1285 година, вече патриарх, Йоаким III (1284-1300), по поръка на цар Георги Тертер I (1280-1292), оглавява мисия, която преговаря за освобождаването на престолонаследника Теодор Светослав. Патриархът, през 1292 година, посредничи при преговорите за брак на престолонаследника за дъщерята на висшия византийски сановник стратопедарх Синадин. [9, 191]

По времето на цар Георги Тертер I е известен конфликт между държава и църква. Заради втория брак на българския владетел със сестрата на цар Иван Асен III (1279-1280) Кира Мария църквата му забранява причастието и светите тайнства. Владетелят приема първата си съпруга, което е рядък пример за надмощие спрямо царската власт. [22, 114] Конфликтът продължава и при цар Теодор Светослав (1300-1321). [24, 190; 25, 27-33; 26, 112; 27, 527-534; 3, 388-389; 6, 186-187]

През 1276 година Георги Пахимер разказва за пратеници на царица Мария до йерусалимския патриарх Григорий и египетския султан Байбарс. Дипломатическите преговори са поверени на монаха Йосиф Катар, който вероятно принадлежи към православното атонско монашество, което решително се противопоставя на Лионската уния. [2, 146]

Патриарх Игнатий, активно подкрепян от царица Мария става стълб и водач на антиуниатските настроения в православния свят. Патриархът дори отказва да плаща каноничен данък на Константинополската патриаршия. Още по-краен в отношенията си към Константинопол е патриарх Теодосий II (ок. 1348-1371), който обявява пълната си независимост от нея и не споменава името на патриарха в свещените служби. [20, 486]

Съществена роля в държавния живот играят патриарси, които са регенти при малолетие на владетелите, какъвто е случаят с патриарх Йоаким I. След смъртта на цар Иван Асен II през 1241 година той, заедно с царица Ирина, участва в регентския съвет на малолетния Коломан Асен (1241-1246) и провежда активна външна политика. Патриарх Йоаким III е един от регентите на малолетния Йоан Смилец (1298-1300), синът на цар Смилец (1292-1298). [24, 114]

На Великден, 1346 година, сръбския архиепископ Йоаникий е интронизиран за патриарх, а той от своя страна коронова сръбския крал Стефан Душан за цар. Предполага се, че патриарх Симеон е главният инициатор на това действие, за да се постави над Константинополската патриаршия.

Търновският патриарх Теодосий II е един от инициаторите за свикването на антиеретически събори през 1350 и 1359 година, когато са осъдени наред с богомилите [11, 80 сл.; 19, 146-151], адамитите и варлаамитите.

Проблемите касаещи отстояването на държавната независимост неминуемо рефлектират и върху църквата. Показателен е примера с унгарската окупация от 1365-1369 година, когато се правят опити за покатоличване на населението. Разпокъсването на български земи през втората половина на XIV век и османската експанзия оказват влияние върху статута на Българската църква. Понижаването на патриаршията в Търново в митрополия, заточването на патриарх Евтимий през 1394 година, изпращането на митрополит Йеремия за нов предстоятел на църквата са само началните фази, които довеждат до ликвидирането автокефалността на църквата, а към 1416 година тя преминава в подчинение на Константинополската патриаршия. [23, 119-129; 20, 489]

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Безспорен факт е, че църквата със своята разнопосочна дейност има своята съществена роля в държавата, като нейна институция, защото едната институция допринася за издигането и утвърждаването на другата. [28, 363] Иван Дуйчев обобщава, че: „Държавната независимост намира своя върховен израз в църковната независимост, в съществуването на национална Патриаршия”. [13, 67] „Религиозната и църковна политика е била неразривно свързана с общата държавна политика. Поради това държавната независимост е трябвало да бъде съпроводжана от църковната независимост...това е наложено...от стремежа да се избегне вмешателството на чужда държава в религиозния, а оттам и в политическия живот.” [14, 2-3]

Отношенията между държава и църква през Втората българска държава са подчинени на концепцията за диархията. Владетелят е върховен покровител на църквата и участва в нейната канонична уредба. Въпросите на юрисдикцията и автокефалията са решавани от него. Църквата е институция, тясно свързана с висшето представителство на светската власт. [5, 27] Ясно е, че църквата като общество от вярващи не може да се постави извън рамките на държавата. Факт е, че църквата е държавна институция, което обяснява и намесата на държавната власт в нейните работи, преди всичко по отношение на нейната независимост, съответно на независимостта на държавата. Този въпрос ражда и утвърждава в практиката понятия като цезаропапизъм, характерен за източноправославния свят. Не трябва да се оспорва ролята на държавата за организацията и функционирането на православната църква. Самата Българска църква се създава по инициатива на владетеля, а всички изменения в нейния статут се осъществяват с пряко държавно участие. В източноправославния свят църковната самостоятелност е компонент на държавния суверенитет. Затова за българските владетели църковната независимост представлява първостепенна грижа.

Вътрешното състояние на българската държава през този период, сепаратистичните тенденции и междуособици, както и аспирациите на чужди държави към България, изграждат Търновската църква като влиятелен, обединителен фактор в държавата. Църквата от своя страна подхранва идеята не само за сакралната власт на владетеля, но и за българите като богоизбран народ.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Ангелов, П. Българско Средновековие. С. 1999.
- [2] Ангелов, П. Духовници-дипломати в Средновековна България – В: *Studia Balkanica*, 27 том. С., 2009.
- [3] Андреев, Й. Държава и църква в средновековна България – В: ТВТУ „Св. св. Кирил и Методий”, ИФ, Т. 10, 1973.
- [4] Бакалов, Г. Византия. Културно-исторически очерци. Изд. къща „век 22”.
- [5] Бакалов, Г. Средновековният български владетел (титулатура и инсигнии). С., 1985.
- [6] Билярски, Ив., И. Илиев. Папа Николай IV и българите – В: ИП, 1997., кн. 5-6.
- [7] Biliarsky, I. Le rite du couronnement des tsars dans les pays slaves et promotion d'autres axiai – *Orientalia Christiana periodica*, v. 59, Roma 1993.
- [8] Biliarsky, I. Mutaberis in virum alium. Observations sur certains problems juridiques, lies a l'onction royale – *Jus et Ritus*, Sofia, 2006.
- [9] ГИБИ, Т. 10, 1980.
- [10] Дагрон, Ж. Императорът и свещеникът. Етюд върху византийския „цезаропапизъм”. С. 2006.
- [11] Дринов, М. Исторически преглед на Българската църква от самото ѝ начало до днес. Виена, 1869.
- [12] Дуйчев, Ив. Държава и църква в средновековна България – *Родина*, 2, 1940.
- [13] Дуйчев, Ив. Преписката на папа Инокентий III с българите. Увод, текст и бележки. – ГСУ ИФФ, XXXVIII, 1942, 3.
- [14] Дуйчев, Ив. Ролята на Църквата за запазване на българската народност през ранните векове на османското владичество – В: ЦИАИ и ЦЦИАМ, Т. 1.
- [15] Дуйчев, Ив. Възобновяване на Българската патриаршия в 1235 г. – ЦВ, 1957, бр. 20.
- [16] Златарски, В. История на българската държава през средните векове, т. III, С. 1994.
- [17] ИБИ, т. XII.
- [18] История на България, Т. 3. С., 1982.
- [19] Инджов, Е. Райчо Каролов. Габрово, 2006 и публикуваните в книгата възгледи за богомилството на Райчо Каролов.
- [20] Комсалова, Р. Съдбата на културно-духовния елит на Втората българска държава – В: ТКШ, Т. 8, 2007.
- [21] Кочев, Н. Към въпроса за държавните измерения на християнството през Средновековието – В: Сб. Държава и църква – Църква и държава... С., 2006.
- [22] ЛИБИ 4. С., 1981.
- [23] Николова, Б. Неравният път на признанието (каноничното положение на БПЦ през Средновековието). С., 2001.
- [24] Павлов, Пл., Хр. Темелски. Българи светци. С., 2011.
- [25] Павлов, Пл. Патриарх Йоаким III, татарския хан Чака и цар Теодор Светослав – В: ДК, юни 1992, кн. 6, Г. LXXII.
- [26] Павлов, Пл. Бунтари и аватюристи в средновековна България. В. Търново, 2000.
- [27] Павлов, Пл. Бележки към събитията в България и в средновековната столица Търново в края на XIII –началото на XIV век – В: ТКШ, Т. 5, В. Търново, 1994.
- [28] Поптодоров, Р., ставр. прот. Църква и държава през вековете – В: Българската патриаршия през вековете. С., 1980.
- [29] Пулос, П. Св. Иван Рилски. С. 1992.
- [30] Събев, Т. Самостояна народностна църква в средновековна България. В. Търново, 2003.
- [31] Цанков, Ст. Държава и църква – В: ГСУ БФ, т. VIII, 1930 – 1931.

За контакти:

Ива Инджова, редовен докторант по българска история, Институт за исторически изследвания – БАН, 0885 33 27 03, E-mail: indzh@abv.bg